

Çeviriler:

TİMURLULAR'IN ŞİRAZ'DA BİLİM VE SANAT KORUYUCULUĞU *

Yazan. J. AUBIN

Çev. Prof. Dr. YAŞAR YÜCEL

XIX. yüzyıldaki düşünüşe göre, İran tarihinin genel görünümü, ilk bakışta, sadece üst yöneticilerin yaşadığı hayat ve olayların günü gününe sıralanması olarak kabul edilmektedir. Savaşlardan güncel olayların yazımına değin, hanedan ailesinin sürekliliğini anlatan belli bir akış bulunmaktadır. Yükselmenin temel unsurları olarak bilinen, XV. yüzyıl Rönesansı, XVI. yüzyılda milli devlet kurma girişimi gibi, büyük olaylar Avrupa tarihinden esinlenmiş örneklerdir. Doğu bilimcilerinin, uzun süren çalışmaları, bu hanedanın karmaşık işleyişinin ayrıntılarını saptamayı amaçlamıştır. Bu çalışmalar, kaynakların kısıtlılığına rağmen, Grousset'nin güçlü yorumu ile mükemmellik kazanmıştır: Göçebe'nin yerleşik yaşayana direnişi, birbirlerini benimseyip bağdaşmaları ile son buldu. Grousset "Fetihten elli yıl sonrasında bile, çoğu kez, sanki hiçbir olay olmamışcasına, herşeyin düzenli sürüp gittiğini, Çinlileşmiş veya İranlılaşmış cengâverlerin, dalgalar halinde gelen, yeni cengâver saldırılarına karşı, uygarlığın ilk savunucuları olmuşlardır" diye yazmaktadır ¹. Şöyle ki; hatta, daha özenli çalışmalarla yapılan önemli etkiye rağmen, sistemi bozabilecek bir gedik açılmamıştır.

Yeni gelen, küçük bir Moğol veya Türk azınlığın, İran uygarlığının etkisinde kalmaları, su götürmez bir gerçek olmakla birlikte, bu olayın hudutsuz devamlılık göstereceği kabullenilemez. Ortaya konulan veriler, rastgele tercümelemlerle elde edilmiş kaynaklardan alınmamış olsaydı, mukayeseli tarih alanında yararlanılabılırdi. Moğol İmparatorluğunu terketmeden, fatihlerin Çinlileşmesi kadar İranlılaşmaları aynı şartlarla oluşmuştur ².

Ahlâki açıdan, uygarlığın ve cengâverliğin birbirine üstünlüğü, bir yana bırakılırsa, soyut anlamda, fatihlerle fethedilenler arasında ilişkiler

* J. Aubin, *Le Ménécat timouride à Chiraz*. *Studia Islamica* VIII (1957) s. 71-88.

¹ Bozkır İmparatorluğu, s. 27.

² Bak. örneğin H. Franke, *Moğol İmparatorları, Çince yazıp, okuyabiliyorlar mıydı?* *Asia Major*, 111/1 (1953) s. 28-41.

sorunu yanlış bir biçimde ortaya konulmuş olur. İstilâcılarının, benimsenip özümsemesini doğrulayan ve fakat kanıtlardan yoksun, gerçekleri hafife alan belgeler yok sayılmalıdır. Böylece, sanat tarihinden alınmış belgelerin de önemli addedilmesi önlenmiş olur. Tarihi araştırmaların diğer alanlarında yapılmış gözlemlere göre, sanatın, çağdaş tarihle, aynı zaman dilimini paylaşmadığı tespit edilmektedir. Bu durum, kendi ölçüsü içerisinde, olduğu gibi kabul edilmelidir. Eğer, kültür tarihi, böyle bir açıklık getiriyorsa, tek başına, sadece buna güvenilmemelidir. Tıpkı, Clovis'in vafatı edilmesi, veyahut Charlemagne'ın Alcuin'le dost olması gibi gerçek olan, Büyük İstilâların sonuçlarını, geçici, çabucak yitip yok olacaklar diye bahane uydurmaya hiç kimse cesaret edemeyecektir.

Şüphesiz, kültür tarihi ayrıntıları ile çok kısa zamanda yazabilenler için, Türk-Moğol istilâsının sonuçları, gereksiz addedilip bir kenara atılamayacaktır. XIV. yüzyılın tamamı, Fars edebiyatının en zengin çağlarından birisini, XV. yüzyıl da minyatür sanatının en yüksek dönemini, temsil eder. Nasıl ki, Timurlenk XIV. yüzyılın sonlarını bir harabeye çevirmişse de, "Timur Rönesansı" diye adlandırılması ile, XV. yüzyılla da özdeşleşmiştir. Fakat, işin aslına bakılırsa, neyin rönesansı ve Timur bunu hangi alanda yaptı?

Timurlenk devrinde, edebiyat alanında, Şiraz veya Tebriz ve Bağdad çevresine ait olanın dışında, hiçbir şey mevcut değildir. Hatta, fatih'in tarihçisi Nizameddin Şamî bile, Bağdad'da yaşayan İranlı bir bilim adamı idi³.

Geçen yüzyılın büyük atılımlarına nazaran, Şahrüh döneminde, sıradan bir çok ozanın şiir tarzında yapıtlarından başka hiçbir yeniliğe rastlanamamaktadır⁴. Timur çağı sanatı minyatür, özellikle üzerinde tartışma yapılabilecek dönem, İran sanatının, çok belli bir dönemini temsil eder. Akan zaman içerisinde bu çağın sınırları, aynı konuda yapılabilenlere nazaran, daha kesin olarak belirlenmiştir. Sanatçıların kişiliklerinin ve eğilimlerinin, iyice tanınmadığı durumda, ekolleri, saltanat sınıflarına göre, tasnif etmek çok daha uygun olur. Buna göre, Şahrüh ve oğullarının saltanat dönemini kapsayan süre, "İlk Timur Çağı" dönemi olarak kabul edilebilir. Çok kısa süre önce başlatılmış bulunan, yazım biçimlerinin gelişimi ve bölgesel sanat merkezleri üzerine yapılan araştırmalar, bu çağın

³ F. Tauer, Timurleng'in Fetihler Tarihi... yazarı Nizameddin Şamî. II, Prag 1956. Bilhassa bak. Hacı Hüseyin Nahcevanî, Tebriz Edebiyat Fakültesi Dergisi VII/3 (1334 y.) ve VIII/2 (1335 y.).

⁴ E. Yarsater, Şahrüh Döneminde İran Şiiri (Farsça), Tahran 1334.

Celayiri (Bağdad'daki Moğol hanedanı) ile belli çok az bir ölçüde Muzafferî (Arap asıllı İran hanedanı) geleneklerinin yakın mirasçısı olarak gösterilebilirler⁵.

M. Stchoukine “İran'ın değişik yörelerinde yaşayan ünlü sanatçıların bir merkezde bir araya getirilmelerini gerçekleştiren Timurlenk, XV. yüzyıl resim sanatı üzerinde kendisini hissettiren ve evvelce bütünlüğünü yitirmiş, yapım kurallarının eş zamanlılık kazanma gelişimini başlattığını” ileri sürmektedir⁶. Böylece, Timur çağı sanatının gelişmesi üzerinde etkisini gösteren, çok dikkate değer bu dış etkenler, aslında, -sanatçıların bu bir arada toplanma işi sadece bir yer değiştirme olayı idi- Şirazlı ve Heratlı hükümdarlarına şöhret kazandırdığı kabul edilen, bu sanatçıları himaye konusuna ters düşmekteydi.

Hükümdarın, bilim ve sanatı himaye fikrinin varlığı, Moğol çağından farklı olarak, gerçekte, Timur çağına ait bir özelliktir. Moğollar döneminde, sanat adamlarının korunması, İran kültürünün yaşatılmasını amaçlayan, üzerinde önemle durulması gereken bir biçimde, Humeynilerin, kudretli vezirlerinden önce Cüveynî'ler, Reşidüddin ve daha sonraları oğlu Gıyaseddin Muhammed, görev olarak üstlenmişlerdir. XV. yy.da bu koruma işi direkt olarak sultanlarca yapılmıştır. Saltanat sahiplerinin bilim ve sanat koruyuculuğu kavramının değeri ne olabilirdi? Uluğ Bey zamanında, Matematik ve Astronomik araştırmaların yeniden ilerlemesini kolaylaştırmıştır. XIV. yüzyılın ikinci yarısında, saltanat sürenler, hiçbir çıkar gözetmeksizin, verimsiz bir dönem olan İlhanlılar çağına nazaran, zengin mukayeseli tarihî, edebî bir eserin yaratılmasında pay sahibidirler. Eserlerin hükümdarlara ithaf edilmesi az çok zorunlu olmakla birlikte, hepsinin, verilen bir emir üzerine yazıldığı söylenemez. Bu konuda yapılacak araştırmanın sağlayacağı yararları söylemeye gerek bulunmamaktadır.

Bilim ve sanat koruyuculuğu, verimli bir eser verme yarışı yaratmış olmakla beraber, yeteneklerin doğmasını sağlayamamıştır. Şöyle ki; sanatsal anlatım alanında, bilim ve sanat koruyuculuğunun etkenliği, bir uzmanın, bir esere olduğundan daha fazla değer biçmiş olduğu gibi kabul edilebilir. Daha, çok kısa bir süre önce, M. Godard: “Timur çağı ilk döneminin, resim sanatına en belirgin katkısı, belki de fatih Mogol (=

⁵ I. Stchoukine, Timur Çağı Elyazması Resimleri, Paris 1954 (Beyrut Fransız Arkeoloji Enstitüsü) (Tarih ve Arkeoloji Bibliyografyası LX). B.W. Robinson'dan sonra, Şiraz Ekolünü çok iyi tanımlamıştır. Bak, ayrıca, R. Ettinghausen, Kunst der Orients. II (1955) “Şahruh'un Tarih Üslubu”.

⁶ Stchoukine, s. 156.

Timurlenk) ailesinin bütün bireylerinin, sanat ve resim anlayışını yansıtır gibi görünen, tabiata karşı duydukları içten sevginin bir tezahürüdür.” diye yazmaktadır ⁷.

Örneğin, bir Baysungur veya bir İbrahim Sultan’ın, elyazması bir eserin tezhib görevini, yakını olan sanatçılara verdiği, tasarımların kendisine sunulmasından sonra, düzeltmelerini yaptığı rivayet edilmektedir.

Celayirî atölyelerinde, mükemmelleştirilmiş bir sanat eserinin hazırlanması sırasında, Şahruh’un oğullarının önerilerine uyulduğuna ilişkin bir kanıt bulunmamaktadır. Timur çağı sanatının ısmarlama hazırlanmış bir sanat eserinden üstün olmasının nedeni, kuşkusuz, özellikle, görevi veren koruyucuların, sanatçıların yeteneklerini önemsememelerinden ileri gelmektedir. Bilimsel yöntemleri yenilemek amacıyla; İran sanat tarihçilerinin başlattığı çabalar hemen ürünlerini vermeye başlamıştır. Eleştiriler, çok uzun süre, üstün körü yapılmıştır. İranlı minyatür sanatı heveslileri, Timur çağı sanatçılarının olgun kişiliğine kavuşamamışlardır. Onları kolayca inkâra kalkışmışlardır. Acaba, bilim ve sanat koruyuculuğunun anlamını daha mı iyi kavramışlardır?

İbrahim Sultan’ın düşünceleri ve kişiliği hakkında ne biliyoruz? Hiçbir şey. Ya Baysungur hakkında? Yine fazla bir şey bilmiyoruz. Şahruh hakkında? Çok önemsiz pek az şey biliyoruz. Dikkatle araştırıldığında, sadece Baysungur hakkında bazı şaşırtıcı bilgilere rastlanabilir. V. Barthold’un, herkes tarafından çok iyi bilinen anılarında, sadece Uluğ Bey’in pek az yararlanılabilecek, bir monografisi yazılmıştır ⁸. Barthold tarafından, örnek bir kişiliğe kavuşturulan, Uluğ Bey’in hayatının bütün ayrıntıları ile tanıtılması yararlı olurdu. Ustalıkla birkaç övgü ile şu veya bu hükümdar için hazırlanmış herhangi bir çalışmayı kabul ettirmek kolay olsa bile, bu hükümdarların bazen yanlarına aldıkları, hatta bazen sürgün ettikleri, çok kez ister istemez sarayda oturmalarına rıza gösterdikleri sanatçılarla ve aydınlarla ilişkileri hakkında ne öğrenebiliriz? Ne Baysungur’un hatt sanatına olan yeteneği, ne Uluğ Bey’in bilime olan tutkusu, hükümdarların bilim ve sanat koruyuculuğunu kamçılayan şöhret kazanma gibi hırslarını unutturmamaktaydı. Kişisel çabalarla desteklenen bu dikkat çekici olaylara

⁷ UNESCO, Dünya Sanat Koleksiyonu, İran, İran Minyatürleri, İmparatorluk Kütüphanesi, Unesco, 1956, s. 14.

⁸ Uluğ Beg i ego Vremja, W. Hinz çevirisi, Uluğ Bey und Seine Zeit. (Abh. f. d. Kunde des Morgenlandes, XXI/I (1935) Leipzig 1936.

rağmen, XV. yüzyılda saray yaşayışı ile gerçek hayat arasındaki farklılık çok belirgin bir duruma gelmiştir. O tarihlerde, eğer, “İslâma dönüş” gibi, yeniden bağlanılacak, bir gelenek arayışı içine girilmiş ise, bunu hızlandıran olay, Timur çağı yönetiminin, yarattığı düş kırıklığıdır. Hükümdarların kişiliklerini yansıtan düzene karşın, çok kez sakınılarak anlatılmış, duygu ve düşüncenin ürünü olan bir kültür varlığının, birkaç hükümdarın yakın ilgisi ile sağlandığının sanılması çok garip olacaktı. Bu sanatçıların, sadece, çok az sayıda bir bölümünün, Timur çağı bilim ve sanat koruyuculuğunun destek ve zoruyla ortaya çıktığı kesin olarak doğrulanabilir. Ancak, onların bu desteklerinin çok defa, birtakım şartları vardır. Evvelce, tamamen anlaşılır bir hale getirilmiş olmasına rağmen, Şiraz’dan alınmış bazı örnekler, Timur çağı bilim ve sanat koruyuculuğunu çok açık bir biçimde aydınlatacaktır⁹.

Timurlenk’in torunu ve Ömer Şeyh’in oğlu Mirza İskender -o zaman henüz yirmi iki yaşında iken- 1409’dan 1414’e kadar İran’da hükümdarlık etti. Onun saltanat sürdüğü topraklar, Timurlenk’in ölümünden dokuz sene sonra, Şahruh sülalesinden İbrahim Sultan’ın zorla ele geçirdiği, Timur-lulara ait son yerlerdir.

İbrahim Sultan’ın, bayındırlık faaliyetleri hakkında az bilgi edinilmiştir. İsfahan’da, Du-dank ve Nakş-i Cihan mahallelerini şehirden ayırarak büyük bir çalışmaya girişti. İçerisi su ile dolu hendeklerle çevrili, iki sıra tabyanın iç kısmında, bir saray (köşk), hamamlar, pazar yerleri ve bir medrese ayrıca bir hastahane inşa ettirdi¹⁰.

Bu koruma önlemi, şehirde çıkabilecek bir ayaklanmaya karşı olduğu kadar dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı savunma amacıyla alınmıştı. İskender bu planı Yezd şehrinde bulmuştu. Şehrin dışında kurulmuş bulunan Yezd kalesinin, inşa tarihi 799/1396-97’dir. İskender, Yezd hükümdarı olduğu sırada, savunma önlemlerini tamamladı ve şehrin bir mahallesini kale ile birleştirdi ve kalede bir sarayla, hamamlar inşa ettirdi¹¹. Şiraz’da 814/1411-12 yılında Kale-i Celalî¹² adında bir kale inşa ettirdi. İskender’in ikâmet ettiği saray, Taht-ı Karaca, şehrin kuzeyinde

⁹ Şah Nimetullahı Veli-i Kirmani’nin Biyografisinin giriş bölümünde bu soruna, daha önce değinmiştim. Tahran-Paris 1956 (İran Kütüphanesi c. 7). Giriş bölümünün son sayfaları (benim bilgim dışında) baskı sırasında çıkarılmıştı. Bu çalışmamda, genişleterek yeniden ele alıyorum.

¹⁰ Tarih-i Caferî, ms. Leningrad (sayfa numarası verilmemiştir) H.R. Roemer’in mikrofilmli.

¹¹ Ahmed B. Ali Kâtib, Tarih-i Cedid-i Yezd. Yezd 1317, s. 99-100.

¹² Tarih-i Caferî.

kurulmuştu¹³. Sarayın inşaatında ve tezyininde, İskender'in uyguladığı yapı özelliğini tanımlamak mümkün değildir. 1524 yılında bu yöreyi gezen Antonio Tenreiro: Göz kamaştırıcı güzellikleri içerisinde saklayan, iki fersah uzunluğundaki tabyalardan, yapma mermer motifleri ve renkli seramiklerle süslü mermer saraylardan binbir çeşit ağaçlardan ve çiçeklerden, öğle vakti bile gölge yapan iri selvilerin çevreleyip bezediği yollardan, ortasında, çok zengince döşenmiş bir köşkün yer aldığı, büyük bir gölden söz etmektedir¹⁴.

İskender döneminde, Şiraz, Türk-Çağatay kültür merkezi olmuştur. Kendi, Ömer Şeyh'in ölümünden sonra, Şahrüh'un haremine girmiş, babası Mulkat Ağa'nın¹⁵ Moğol eşlerinden olan, Doğu Türkistan'dan Çağatay Hıdır Hoca Oğlan'ın¹⁶ kızından doğmuştur. Babası gibi, İskender de, yukarı Sirderya'da Fergana bölgesinin hükümdarı idi. Çevresinde Orta Asya kökenli, çok sayıda Emir bulunuyordu. Hanedan hükümdarlığını ele geçirdiği zaman, Moğol Ulusu Valisi (II-ve Ulus-i Moğol) ünvanı ile anılmaya başlandı¹⁷. İskender'in himayesi altında Şiraz'da çalışan tarihçinin bulup aktardığı, Orta Asya hakkındaki çok değerli bilgilerin, İran'da onun emrinde görevli devlet ricalinden Moğol Emirleri sayesinde ele geçirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir¹⁸. İskender'in, himayesinde olan yazarlar arasındaki Şair Mîr Haydar, Farsça ve özellikle Türkçe yazıyordu¹⁹. İskender, kendisi de, Türkçe şiirler yazıyordu²⁰. Ünlü Şair Abu İshak Atima, İskender'in yakınlarından, birkaç dilde yazılmış gazal'ın yazarıdır. Bu eser, önce Arapça yazılı beyitlere yer vermiş. Farsçadan daha

¹³ XIX. yüzyılın başlarında, Taht-ı Karaca'nın binalarının etrafında, tarım yapılan bir yıkık kalıntı (Posta-yı haki) dan başka geriye hiçbir şey kalmamıştı. Muhammed Şah Kaçar'ın hükümdarlığı döneminde, bu yörede bir çalışmaya girişerek Taht-ı Kacariya'yı inşa ettirerek, kalıntıları gün ışığına çıkardı (Ali Ekber Şirazi, Tadmira-yı Dilgüşa, British Museum. Or. 8202, yaprak 73 b).

¹⁴ Antonio Tenreiro, Günlükleri, A. Balao baskısı Coimbre, 1923, (Scriptores rerum lusitanarium, Seri B. II) s. 17-18.

¹⁵ Mu'izz al-ansab, el yazması. B.N. Paris, Eski İran Toprakları, 67, yaprak 100 b., 102 a. Yezdi, Zafernâme, Hint Kütüphanesi baskısı I, s. 670.

¹⁶ Grousset, Bozkır İmparatorluğu, s. 500, 502-503, Aubin, Muntakhab al-Tavarih-i Mu'ini özeti, (İskender anonim tarihi), Tahran 1957, s. 130-131, 418.

¹⁷ Zafernâme Zeyli, el yazması, Meşhed, s. 216.

¹⁸ Muntakhab al-Tavarih-i Mu'ini'den seçmeler önsöz, (Farsça) s. h-I, Mu'izz al-ansab'da İskender'in Türk soyundan bir yazıcısı olduğundan söz edilmez. Ömer Şeyh'in çevresindekiler hakkında yanlış bilgiler verilmektedir.

¹⁹ Pavet de Courteille, Mirac-nâme Önsözü, Paris 1882, (ELOV yayını II/VI s. XXII-XXIX; Dawlatşah, Browne baskısı, s. 371, Neva'i Majalis al-Nafa'is, Fahri Harati tercümesi (XVI. yüzyıl) A. A. Hikmet baskısı, Tahran 1945, s. 124.

²⁰ Majalis al-Nafa'is, s. 125.

evvel ikinci sırayı Türkçe almıştır; Cl. Hauart, bu eserde, İskender'e yapılan övgülere rastlamıştır ²¹.

İskender'in, İran Şiiri hakkında anlayışı ve zevki, örnekleri günümüze kadar ulaşan, aralarında, Hafız'ın ünlü en eski şiiirlerinin de bulunduğu şiiir antolojilerinde yer almaktadır ²².

British Museum'da muhafaza edilen, çok güzel tezhiblenmiş, bu elyazmalarından birisi, Rieu'nun tanımlamasına göre, bir "Cep Kütüphanesi" dir ve gerçekten sözü edilmeye değer ²³. Bu eser, Nizami'nin Hamse'si, Attâr'ın İlahî-nâme ve Mantuk al-tayr gibi tamamlanmış eserleri yanında, sayısız seçme, gazel, kasidelerle birlikte, yıldız falı, fıkıh ve hatta at hastalıklarına dair bilgilerle dolu, o dönemin, İran şairlerinin büyük bir bölümüne ait bir kitabı da ihtiva etmektedir. Bu eserde, Semerkand'da Uluğ Bey'in hocası olmadan önce İskender'in himayesinde bulunmuş olan, ünlü Astronom Giyaseddin Cemşid bin Mesud Kazî'nin Gök bilimleri üzerine bir eseri de bulunmaktadır ²⁴. Muzafferiler döneminde, Şiraz Medresesi, İslâm medreselelerinin en ünlüleri arasında yer alır. Evvelce, Semerkand'a sürgüne gönderilen, Timurlenk'in ölümünden sonra, İran'a geri dönen, büyük din bilimcilerinden Seyyid Şerif Curcanî, bu medresede öğretim yaptırıyordu. Kuramı Kerim hakkında geniş bilgi sahibi, ünlü bilginlerden Şamlı Şemseddin Muhammed ibn al-Cezerî, Ankara savaşından sonra Bursa'dan Mâvernâünnehr'e geri dönmüş 1405 tarihinde Herat ve Yezd üzerinden, Mekke'ye gitmek niyetiyle, yola çıkmıştı. Birbirini izleyen İran hükümdarları, onu Şiraz'da Kadı ül-Kudat ²⁵ olarak sürekli görevlendirmeleri yüzünden, Mekke'ye, ancak 1420 yılında, varabilmiştir. Mensupları ve görevleri nedeniyle, medreseler, bilim ve sanat koruyuculuğunun, sakınması altında değillerdi. Ne var ki, saltanat sürenler, kendilerine, şöhret

²¹ Clement Huart, Abu - Ishak Hallac'ın yedili gazeli. Journal Asiatique, XI/4 (1914/II) s. 629-637.

²² Gülbenkian el yazması, bk. Stchoukine, I, 1. s. 40-41. İstanbul el yazmaları, bk. H. Ritter, Der Islâm 26/3. (1942) s. 239-242 ve liste s. 240 not I. Bk. yine Ritter, Der Islâm 26/2 (1940) s. 142 ve 156. Veliyüddin'in 1680 tarihli el yazması, tarihi Hicri 818'dir. İskender hakkında araştırmalar onun düşüşünden sonra tamamlanacak ve Emir Çakmak Şamî'nin önsözünü ihtiva edeceklerdir.

²³ Rieu, British Museum'da, İran Elyazmaları Kataloğu II, s. 868-871; Stchoukine, s. 41.

²⁴ Cemşid Kâşî'nin eseri, kısa bir süre önce, P. Luckey E. S. Kennedy, A. P. Juskevich ve B. A. Rosenfeld tarafından incelenmiştir. Kennedy Bibliyografyası, Transaction of the American Philosophical Society, 1956, s. 123-177; T. N. Kary Niyazov, Uluğ Bey Astronomi Okulu, Moskova, Leningrad 1950, bölümleri ayrı ayrı sınırlandırılmamıştır.

²⁵ Tabaqat al Qurra, Bergstrasser ve Pretzl baskısı, II. s. 250.

sağlayan hırslı ve göze batan, müderrisleri korumuyorlardı. Mirza İskender, medresede tartışılan konulara ilgi duyuyordu. Şah Nimetullah Veli Kirmanî, hükümdarın isteği doğrultusunda, sorduğu dinî sorulara, cevap olarak bir risale yazdı. Birçok elyazması eser içerisinde bu mektubun tam metni yer almaktadır²⁶. Londra'daki Hind Kitaplığı bölümünde, bir İran Mecmu'asında, İskender tarafından, Şah Nimetullah Veli'ye gönderilen sorulara cevap veren, Seyyid Şerif Curcanî'ye ait, benzer bir risale yer almaktadır²⁷.

İskender, önce "Akl"ın mı, yoksa "Aşk"ın mı, yaratılmış olduğunu; topraktan yaratılan insanın "Ruh"u ile nasıl birleştiğini, topraktan ayrıldıktan sonra ne olduğunu; meleklerin varlıklarını ve nasıl bir anda bin yıllık yol alabildiklerini; Cebraîl'in niçin sadece, Peygamberleri ziyaret ettiğini, kim olduğunu, Şeytan'ın kim olduğunu, yaratılmış herşey üzerindeki etkisinin ne olduğunu, Mirac'ın bedensel mi, ruhsal mı olduğunu, Burak'ın kim olduğunu; ilahi yazgının şeklinin ne olacağını, cennetin ve cehennemnin ne olduklarını ve niçin, ne eksik ne fazla, yedi ve sekiz kat olduklarını, öğrenmek istiyordu. İskender, bu konular hakkında görüş ve düşüncelerini yazan din bilimcilerinin, farklı biçimde cevap vermeleri ve sorunların çözümlenmesini güç hale getirmeleri olayı üzerinde ısrarla duruyor, sorularına açık seçik, eksiksiz cevap verilmesini bekliyordu.

Bu ısrarlı istek ve hükümdara itaatkâr ünlü bilgilerin ortak sorunları çözme eğilimleri, alelacele kesin bir sonuca ulaşmaktan ziyade, manevi kültür alanında biraz daha derinliğine araştırma yapmak niyetlerini kanıtlamaktadır. Ne var ki, bu ortak araştırmaların sonuçları İskenderi memnun etmeyecektir: Seyid Şerif "Akl"ın, Nimetullah "Aşk"ın önce varoluşu fikrini savunurken İskender'in inancısını askıda bırakarak, diğer yazarların yaptıkları tartışmalar kadar bile tutarlılık göstermiyorlardı. Belki

²⁶ British Museum'daki Elyazmaları. 16837, yaprak 332b-335b.

²⁷ Hind bölümü İran Elyazmaları 1234, yaprak 275-285 (Ethé-Catalogue, I no 1864, s. 1028).

Bu soruların, İsfahan'a, gönderilme tarihi Hicri 825 olarak yanlış gösterilmiştir. O tarihte, gönderen de gönderilen de ölmüşlerdi. Bu tarih 815'tir. Yazı biçimine bakarak, karışıklık kolayca anlaşılabilir. Diğer taraftan İskender, İsfahan'ı 814'te ele geçirdi, Şerif Curcanî 816'da öldü. Şah Nimetullah risalelerinde, sorular mektubunu 4 Rebiu'l-evvelde aldığını belirtmektedir. Bu tarih 14 Haziran 1412'dir. Sahâvî'nin Dau al-Lâmi'sine göre, (Kahire baskısı V. s. 329) mektup, onunla ilgisi olmayan, Tebriz Sultanı Karakoyunlu İskender tarafından sorulan sorulara cevap veriyordu. Rieu, bu konuda bilgi sahibi değildir (II, s. 669). Barthold, buna benzer bir hata yapmıştır (Uluğ Bey, Hinz tercümesi, s. 163). Cemşid Kâşî'nin İskender Karakoyunlu hesabına çalıştığını sanıyordu.

de Seyid Şerif, muhatabının yetenekleri karşısında, kanıtlarının yetersizliğini bile bile savunduğu görüşün sorumluluğunu yüklenmek zorunda kalmıştır. Buna karşın, İskender'le, çok iyi ilişkiler içerisinde bulunan Nîmetullah -Hükümdar bu bölgede inşa ettirdiği bilim merkezinin (Hanagâh) giderlerini karşılamak amacıyla, Taft kazasının gelirlerini ona bırakmış-soruları içeren mektubu aldığı zaman “Onu öpüp, göz bebeği gibi koruduğunu” yazar; hatta, mesela, “Dünya’da herşeyin ona bağışlandığını; varolan herşeyin onun için yaratıldığını” “Halifenin ilticagâhı” “ilâhi lütfun sebebi hikmeti, kemalin hudutsuz kaynağı ve menşei” diye tanımlayarak, soru sahibi hükümdarın ilgisini daha çok arttıran, mistik duygu ve coşkusu açıklar.

Minyatür ve hatt sanatının ve şairlerin hâmisî, Cemşid Kâşî'nin şahsında pozitif bilimlerin itici gücü, metafizik konusunda, zihnine takılan soruların çözümü için zamanının en ünlülerini sınavan, bütün ilgisini, zihinsel faaliyetlere yönelten, bilim ve sanat koruyucusu, “Persia capta ferum victorem cepit” cümlesinde, göz alıcı tanımını bulan, fatihlerin torunlarının İran'a karşı duydukları tutkunun örneği olan, İskender'e hayranlık duyulur mu?

Bu görünümüne rağmen, akla birtakım sorular gelmektedir. Kişisel olarak, İskender, Cami-i Sultanî adını taşıyan, yayınlanmadan kaybolmuş bir eserin önsözünde, bu soruları cevaplandırmıştır.

Sözü edilmeden geçilemeyecek olan bu önsöz, Zafernâme'nin yazarı Şerafeddin Ali Yezdi'nin bir derlemesinde veyahut onun yakınlarından birisi tarafından günümüze ulaştırılmıştır²⁸.

“Böylece, kullarına buyuran Hâkim ve Yüce Allahın kulu, Ömer Şeyh oğlu İskender, niyaz eder ki -Allah, onların her ikisini de bağışlasın ve onlardan hoşnut olsun- ilâhi kudreti (lâ-yid) ve sonsuz iyilikleri (inayet) ile bu naçiz kulunu yaratılmışların arasından seçti. Onun vücudunun değeri ve onun anlayışı ölçüsünde, maddi ve manevi olarak, Halifeliğin, şerefli hil'atını biçti. Bedenen “Sultan, Allahın yeryüzündeki halifesidir” mührü ile onu, varlığının beratı ile süsledi ve bezedi. Ruhen, “Benim evliyalarımın sırları, benim kainatımın içindedir. Benden başka hiçbir kimse onları bilemez.” Tabiatının ışığının lambasında. Onun dış görünüşü ile sultanlığın ve halifeliğin ustalıklarının efendisi ve iç görünüşü ile ilahî feyzin ve bilimin inceliklerinin sahibi kıldı. Allaha hamdü sena olsun. (mısra) Bir toz zerresini, nimetlerine lâyük gören yüce Allaha canı gönülden hamdediyorum.

²⁸ Ms. Cambridge Browne H5 (7), fol. 44b-49a.

“Şüphesiz, bu naçiz (İskender) “Allaha şükrediniz ki, nimetlerinizi arttırsın” ayetine uyararak, ilahi lutf ve nimetlerine şükrederek karşılık verdi ve bu nimetler sayesinde, ülkesini kalkındırmak için, öylesine çaba sarfedip, öylesine çalışmalarını arttırdı ki, onların izleri, zamanın sayfaları üzerinden yüzyıllar boyu silinmeyecek, sürüp gidecektir. Hukuk ve hakkaniyet kurallarını uygulayarak, halkına karşı adaletli ve iyilik severlik görevlerini yerine getirdi -zira “bir saatlik bir iyilik, yetmiş yıla bedeldir”-. Zamanın zenginliğini, sürenin ve anın özünü, bilim ve doğru bilgileri elde etmek, ebedî güzelliğin doruğu ve sürekli mutluluğun süsü olan faziletlere ve gerçek olgunluğa ulaşabilmek amacıyla, harcadı. Her an, gayret ve dikkatini, bu yüksek arzu ve onurlu amacın (gerçek varlığın) elde edilmesine yöneltti.

“Saltanatın sağladığı üstünlüklerin yol göstericiliği, gökyüzündeki güneş gibi, her olayın ve her işin başı olan ve alâmetleri gözle apaçık görülen ilâhi kudretin inayetiyle, O, çok kısa bir sürede, akılcı ve ruhcu temel ve yardımcı bilimlerin tümünü öğrendi ve bilgi sahibi oldu. Bütün sanatkâr ve bilginlerin başlangıç noktasına ulaşamayacağı herşeyin (bu bilimlerin) sonucuna ulaştı ve bilimsel tartışmalarla doğru olanı kanıtladı. “İktidar sahiplerine vahyolunur” deyimine uygun olarak, bu bilimlerin her birinden akıl almaz sorular ve şaşılacak sonuçlar çıkardı ve “Bu, Allahın lutfudur ki, dilediğine nasip eder” ayetinde buyurulduğu gibi, türlü bilimsel incelikleri keşfetti.

“Bu âlemleri, ancak sen var olduğun için yarattım” diye buyuran Allahın, yaradılışın gaye ve sonuçlarını bilmenin, yüce Allahın adlarını, sıfatlarını, yaptıklarını ve emsalsiz eserlerini tanımak ve bilmek olduğunu, öğrenmek isteyen insanlara anlattı ve inandırdı. Sûfiler, bu bilim dalını “İlâhi birliğe ulaşma bilimi” (İlm-i Tevhid) diye tanımlarlar ve ona ilham-inanç-imanla ulaşmaya çalışırlar. Herşeyi, saf bir hoşgörü ile olduğu gibi kabul etmekle yetinen şekilci araştırmacılara gelince, düşüncenin alaycı kıvraklığı ve aklın gücünü kullanma yoluyla, “ibadet etmek için” insanî ihtisaslarından vazgeçmeye razı olmuyorlardı. Aralarından bir bölümü, öteki dünyadaki mutluluğa ulaşmak için tanrıbilimciliğe (Kelam) yönelirken, diğer bir bölümü, akılcılığı (Hikmet-i ilahi) seçmiştir. (şiir): Her biri, amacına, ayrı bir yol izleyerek ulaştı.

Şöyle ki, bu eserin yazarı, tam bir istek ve içten niyetle önce “İlm-i Tevhidi” öğrenmeye başladı. Her biri, kendi kişiliğine ve zevkine uygun anlamda deliller gösteren ve değerleri dile getiren evliyaların ve eski bilginlerin -Allah onlardan razı olsun- eserleri ve sağladıkları sonuçlar

hakkında bilgi edindi. İçinde yaşadığı yüzyılın uluları ile arkadaşlık ederken sohbetlerinden ve ders verirken yazdıkları ve yarattıkları eserlerden -Allah onları çoğaltsın ve sayılarını arttırsın- düşüncelerinden yararlandı. Asrı Saadetin özelliklerinden birisi olan “İlm-i Hurûf”un inceliklerini öğrenerek yararlandı. İlahi lutuf sayesinde- cinin ve insin eserinin eş olduğunun şahidi olan “Vahdet” in sırları ve güzelliği hakkında geniş bilgi edindi. Eski eserlerde benzerine rastlamadığı ve çağdaşlarından işitmediği “Allahın birliğini ve ululuğunu anlat” diye buyuran ayette, ilahi bilgilerin gerçek inceliklerini keşfetti.

“Bütün bunların hepsinden sonra, alimlerin fenle ilgili anlattıklarına dikkat ederek, bilge kişilerin, ediplerin, sünnilerin, din hukukçularının, filozof ve din bilimcilerin, matematikçilerin ve eğitimcilerin her birisinin kendi sahasına göre, tarihsel gelişimi hakkında bilgi ile donandı. Varoluşun gerçek temel ve amacı olan “İlm-i Tevhid” den sonra, üst ve alt seviyede insan tabakalarının, özellikle yüksek düzeydeki yöneticilerin, ihtiyaçları olan, yararlı olan herşeyin, gerçeğin kanıtlarını bulabilmek, mutlak olanı tanımak için gerekli Astronomi (İlm-i Nücum)nin yararlarını ve önemini öğrendi. Bu değerli sanatı mükemmelleştirmek için, bilimin asıl temeli olan Kozmografya (İlm-i Hayat) ile meşgul oldu. Bunun ardından, astronomik çizelgeler yapımına, gezegenlerin var olduklarını, gelişmelerini, değişmelerini incelemeye kendini hasretti. Bütün bu ilimlerin (Astronomi) ürünü olan Astrolojinin (Ahkam) sonuçlarını elde etmeye çaba gösterdi.

Bu bilim dalı üzerine yazılmış eski ve çağdaş eser ve belgelerin büyük bir bölümünü bir araya topladı. Fakat bunların içinde, müellifin kendi yazdıklarından başka bir kapsamlı eser bulamadı. Bu nedenle, bütün bu önemli bilimleri bir arada bulunduran tam bir eser meydana getirdi. Dilediği kadarına cevap vermemekle beraber, eserine “Cami-i Sultani” adını verdi. Bu eser, irticalen söylenmişçesine hazırlanmıştır. Astronomik haritaların en iyisi ve güvene lâyık en doğru eser Zic-i İlhanî'nin yazarı (Tûsî)'nin övgü ile sözünü ettiği gibi, hazırlanması son derece güç olan bu eseri “İskender” her olayı, olgun ve uygun bir örnekle açıklayarak, anlaşılır hale getirmiştir. Bu bölümler içerisinde Kozmografya ilk sırayı almaktadır. Bu husus, eserin başlangıcında belirtilmiştir. Eser, yirmi bölümde özetlenerek, kısa olarak yazılmıştır.”

Az çok öyle sanıldığı gibi, eserin önsözü İskender'e ait olmasa bile, geleneksel bir alışkanlıkla, güven duyulan bir yazıcıya yazdırılmıştır. Geriye sadece, eserin içeriği ile yazım düzeni kalmıştır. Cami-i Sultani'nin önsözünde göze çarpan boş gururluluk ve yazıcının dalkavuklukları ve boş

övgüleri, Timur dönemi genç hükümdarların kişiliğini tanımlayan bir örnek olarak gösterilebilir. Ölçsüz ve aşırılıkla ileri sürülen öneriler, kısa sürede edinilmiş, deneyimsiz, bilgi birikiminden dolayı olduğu söylenebilir. İskender'in kendine özgü bir biçimde hazırladığı, Kozmografya üzerinde kısa bir çalışma ile meydana getirilmiş yirmi bölümden²⁹ oluşan Cami-i Sultani, Nasreddin Tûsi'nin Zic-i İlhanî'sinin yeni bir baskısı denilebilir. Cemşid Kâşi'nin, İskender için yazmış olduğu, yirmi bölüm halinde özetlenmiş Kozmografya Cemşid Kâşi'nin Zic-i Hakanî'nin bölümler ekleyerek, yeniden bastırıldığı Zic-i İlhanî'dir³⁰. İskender'in, din bilimcilerin çalışmaları ve önerilerinden söz ederken gösterdiği saygısızlığı fark edip, Kâşi'nin ona, eleştirmesi için sunduğu eserleri beğeni ile karşılamakta tereddüt edip etmediği akla gelebilir. Cami-i Sultani'nin önsözünde, Astronominin temel kurallarını saptırmaya çalışmış olan İskender'in, en gerçek niyeti, Astrolojide faydacılık yolunu aramak değil midir? Eserde, yeni bir sıra düzenlemesi yaparak, İskender'i, din bilimine hizmet yolundan uzaklaştıracak olan, metafizik akılcılığın, mistisizme tercih edilmesi, Astrolojiye ilk önceliğin tanınması, o dönemde alışlagelmişin dışında yadırganacak bir olay sayılmamalıdır. Şöyle ki, Şah Nimetullah ve Seyyid Şerife gönderdiği soruların metni incelendiğinde, onun başarılarının gerçekliliği hakkındaki yargı değişir.

Diğer yandan, İskender, acaba söylendiği gibi, halkına karşı şefkatli davranıp, barışçı çabalarda bulundu mu? Onun hükümdarlık döneminde toplum hayatını anlatan, bir belgede yer alan, 1414'te, Şahruh'un ona karşı düzenlediği bir savaşın duyulması ile şehir halkının hemen isyana kalkışması gibi bir basit olay, durumu aydınlatmaktadır³¹.

İran kültürünün, onun getirdiği sarayın hükümdarı, İskender, aynı zamanda, hiçbir dönemde cengâverlere karşı uygarlığı savunmak için bir ordu teşkil edemeyecek, düzensiz savaşçıların yöneticisi idi. Savaşta acımasız bir komutandı. Kirman'ı kılıçtan geçirdi. Kadınları, çocukları kaçırdı, su kanallarını imha etti, ağaçları kestirdi³². Timur çağı, bilim ve sanat koruyucuları hakkında M. Godard'ın keşfettiğini sandığı bu aşırı davranışlar, sadece "Tabiatın verdiği, içten sevgi ile" çelişmemekte, ne denli

²⁹ Rieu, *Iran El Yazmaları Kataloğu*, II, s. 869.

³⁰ Barthold/Hinz. s. 163. Yanlış olarak, hakkında eser yazılmış olan bu Hakan'ın Şahruh olduğunu ve Kâşi'nin, Semerkand'a gitmeden önce, Herat'ta yaşamış olduğunu yazar.

³¹ Tarih-i Caferî, Garnizondaki direnişçiler karşısında, seyyidler ve ulemanın isyanın sorumluluğunu, halka (ayak takımına) yüklediklerini yazmaktadır.

³² Jean Aubin, *XV. Yüzyılda Bamı İki Seyid*. Wiesbaden 1956 (Akad. de Wiss. ve d. Lit in Mainz. Abh. d. Geistes und Sozialwiss. Kl. Jahrgang, 1956 no 7) s. 35-38.

hoyrat olduğunu saptamaktadır. İran kültürü, hükümdarların zevklerine uygunluk ölçüsü içerisinde, tarihî şartlarla karşı karşıya idi ve düşünce ve kişiliklere biçim kazandırabilmeye elverişli değildi. Belki de, İskender'in uyguladığı koruyuculuk sayesinde, bazı sanatsal gelenekler, belli bir süre için canlı kalabilmiştir. Diğerlerinin çoğunda olduğu gibi, İskender'in tutum ve davranışı da, gerçeklerden uzaklaştırılmış eksik bir kültürün doğmasının nedenidir. Yalnız ne var ki, Firdevsi'nin Şehnâme'si, Nizami'nin Hamse'si gibi şiir alanında en çok beğenilenler, ne olursa olsun, üzerinde araştırmaya değer eserlerdir.

Timur çağı hükümdarlarının koruduğu bilim ve sanat adamlarının, yönetimin koyduğu kurallarla, uygulamaları arasında gittikçe artan biçimde ortaya çıkan uyumsuzlukları, hissettiklerini, özellikle belirtmek isterim. Ne var ki, çok defa hükümdarlık işlevlerini, kararsız ve farklı biçimde uygulanan ilahi emirle bağdaştırma çabaları yanlış yorumlara neden olmuştu. Çünkü Moğollar döneminde, süreklilik göstermeyen bu geçici yönetime karşı, geleneksel bir ilke olarak Şiilik, değersizliğin ve hiçliğin görünümünü gizlemeye çalışmak için ortaya çıkarılmıştır. Yönetime körü körüne bağlılıkları ve dinî katı inançlar nedeniyle, diğer olaylara her fırsatta karşı koyanlar yanıltıcı olabilirler.

İskender dinî inanç bakımından, aşırı bir bağlılık yanlısıydı. Ancak sofu sayılabilecek kadar da tekelci değildi. Sadece gözleri oyulmakla yetinilen tarihçi İbn Sihak Yezdi, 1414'te sürgüne gönderildikten sonra, çile doldurmayı arzuladığını ve İsfahan'dan epeyce uzakta olan İmamzâde Sahl-i Ali'nin yanına bir süre için yerleştiğini, yazmaktadır³³. Sadece, bir gözü görebilmesine rağmen, zamanın uygun olduğu bir gün, Şiraz'da ayaklanma çıkarmaya gittiği de gerçektir. Elde edilen bilgiler doğru ise, münzevi ve dindarca bir hayat sürdürme dileği, buna zorlanmış olduğu için değilse bile, en azından, saf bir bahane olarak düşünülebilir. Böyle, mistik davranışlar, kişisel kötü olaylara bağlanmamalıdır. Buna benzer, 1396 yılında, İsfahan kapı ağası "Yüce Allahın çağrısını" kabul eden, Emir Tökel-i Karkara, bir şeyhin müridi olmak için emirlik görevlerini terk edebilmişti³⁴. Bu Tökel, daha sonraları, Mirza İskender'in önde gelen emirlerinden birisi olmuştur³⁵.

Halefi ve kardeşi Pir Muhammed'in aksine, İskender Şii idi. Onun hakkında yazılmış, British Museum'daki, bir ansiklopedide yer alan İmam

³³ İbn Şihab Yezdi, Cami-al Tevarih-i Hasani, ms. B.N. Tehran s. 788.

³⁴ Tauer, Nizameddin Şamî Zafernâmesi, II. s. 130.

³⁵ Abdurrazzak Semerkendî, Matla' al-Sa'dayn, I. (Lahor baskısı) 1946. s. 160.

Rıza'ya atfedilen Şii hukukuna ait bir eser, kıymetli ve önemli bir kitaptır ³⁶. Şah Nimetullah Velî'nin, İskender'i "Halifenin ilticagâhı" adıyla anacak kadar ileri gittiğini, Şahrüh'un da kendisini bu unvana layık gördüğünü, hatırlamalıyız. Öyle sanılıyor ki, taşıdığı bu unvanı Şahrüh'a layık görmeyen İskender'in tahtından düşüşünden hemen sonra, kandırılmış olan Şii tarihçisi, Şahrüh'u ³⁷ bu unvanla anmaya başladı. İskender, eserinde "Allahın gölgesi" mahlasını kullanır. Efendisini "Ahir zaman mehdisi" ve "Dinin ve inananların yol göstericisi" ³⁸ gibi unvanlarla anan İskender'in tarihçisinin kullandığı deyimler Şah Nimetullah Velî'nin seçtiği unvanlarla kıyaslanırsa, onun bu terimlere sadece değindiği, görülür. İskender, halifelîği birisi zamanla sınırlı, geçici, diğeri manevi iki yönüyle elinde bulundurmaktadır. Cami-i Sultani'nin önsözü eğer, kaleme alınışı yazımcısı tarafından yapılmışsa, İskender'in yakınları arasında çok yaygınlaşan Hurufilikten ³⁹ yana olduğunu da gösterir. Muhtemeldir ki, Şahrüh'a karşı olan İskender, tahttan düşüşüne kadar, çevresindekiler, hiç kesintiye uğramayan etkisini, teyit edecektir.

1427 yılında Şahrüh'u öldürmek isteyen Hurufilerin girişiminden sonra, hayatlarından endişeye kapılan, ileri gelenler arasında, Şahrüh ⁴⁰ tarafından Herat'a getirilmeden önce, İskender'ce önemli mevkie yükseltilmiş olan Ma'ruf Bağdadî ile evvelce İskender tarafından himaye görmüş, muhtemelen kendisi ile babası ve kardeşi de Hurufî olan Sa'in al-Din Ali Turka İsfahani ⁴¹ isimli sufi din bilimcisi de bulunmaktadır. Hurufilerin isyanından yararlanan Baysungur, Nizami'nin Hamse adlı eserini kendisi için kopya etmeyi reddetmiş olan Ma'ruf Bağdadî'den, başını vurdurarak, oç almak istedi. Bu çabası boşa çıktı, başını istediği kişi, Herat kalesinin bir kuyusunda boğularak öldürülmüştü. Baysungur tarafından Herat'tan kovulmak talihsizliğine uğrayan Kasım el-Enver Mâverâünnehr'de Uluğ Bey'in yanına sığınmıştı. Uluğ Bey tarafından Kasım el-Enver gibi Şahrüh

³⁶ El yazmasıdır. Yaprak 348-364. Cami-i Sultani'nin önsözünde Allah, Muhammed, Ali yardımı çağrılmışlardır.

³⁷ Aubin, Seçmeler, (Yukarıda sözü edilen eser. s. 76 not 16) s. 115, 116, 362, 367.

³⁸ Seçmeler s. 423. İskender'in tahttan düşüşünden sonra Şahrüh "Çağın Mehdisi" adını alır. s. 406, not. 5

³⁹ Bak yukarıda.

⁴⁰ Matla al-Sa'dayn I (1946 baskısı) s. 315-316; E.G. Brown, *İran Tarih Kütüphanesi*, III. s. 366; Kadı Ahmet, Zakhoder tercümesi, Traktat o kalligrafach, Moskova-Leningrad 1947, s. 71-73.

⁴¹ Massignon Armağanı, I. s. 145-146 Malek oş-Şo'ara Bahar, Sabk-şenâsi, III. s. 220-231, H. Corbin, *İran Kütüphanesi*. c. 2, s. 53-54 c. 4, s. 27, 195.

döneminin en değerli şairlerinden addedilen Nişabur katibi, İsfahan'da Sa'in aldin Turka'nın müridliğine geçerek, müşhidinin etkisiyle, hükümdarları övmekten ve saray hayatından vazgeçmiştir⁴².

Afdalad-Din adında, diğer bir Türk, 1446 da Şahruh'a karşı isyana katılmış ve asılmıştı; yalnız asılırken, artık kurtulma ümidinin kalmadığını anladığı zaman, gizli kinini açığa vurmuştu. Evvelce, Sultan İbrahim'in himayesini görmüş olan Şerafeddin Ali Yezdi, bu fırsattan yararlanarak gerçek yüzünü açığa vurmaya istemiş, zamanı iyi hesap edemediği için az kalsın hayatını kaybedecekti: İsyancılar, yaşı ilerlemiş olan Şahruh'un hareket edemeyecek kadar çok hasta olduğunu tahmin ediyorlardı. Timurlenk'in ölümünden bir hayli zaman sonra Şerafeddin Ali Yezdi'nin kaleme aldığı Zafernâme'nin çok önemli bir eser olduğu hakkında, Grousset, ciddi inanç sahibidir. Bu eserdeki konular, Nizameddin Şamî tarafından yararlanılarak, daha da geliştirilmiştir. Suçlamalarla dolu bölümler için, akla daha yakın bir çalışma yapılmasını teklif ettim⁴³.

Şerafeddin Ali Yezdi'nin, Timur yönetiminin en az hizmet edeni ve pek fazla paha biçilemeyecek birisi olduğunu, Grousset de sonunda anladı. Uluğ Bey ile Semerkand'da birlikte yaşayan astronom Kadızade Rumî, Sadreddin Turka'nın talebesi ve onun küçük kardeşi Sa'in al-Din Ali Turka'nın sınıf arkadaşı idi⁴⁴. Sa'in al-Din Ali Turka ve Şerafeddin Ali Yezdi, Şah Nimetullah Veli'nin tavsiyesine uyarak, Seyyid Hüseyin Ahlatî'nin⁴⁵ nezdinde, harflerin sembollerini incelemek üzere, Suriye'ye bir seyahat yaptılar. Hüseyin Ahlatî hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmemekle beraber, üzerinde çok etkili olduğu talebelerinden Şeyh Bedreddin'in Türkiye'de, siyasal-toplumsal çok olaya karıştığını biliyoruz⁴⁶.

Bu birkaç dağınık bilgi, hiçbir şey kanıtlamasa bile, yine de "Timur Çağı Rönesansı"nın dayanağı olan olayların vurgulanması ve bilim ve sanat koruyucusu ile korunanların, toplumsal düzende almış oldukları yeri belirtmek de, yararlı olacaktır.

⁴² Browne, İran Edebiyatı Tarihi, III, s. 489.

⁴³ Massignon Armağanı I, s. 145.

⁴⁴ Belgeler (Yukarıda adı geçen eser).

⁴⁵ Belgeler, s. 70. Müfid Mustâvî Yezdi, (Cami-i mufidi el yazması. B.N. Paris. İran ekleri, 1824, yaprak 106b-107a *Sullam al-Samavâ'da*, Şeyh Abu'l-Kasım b. Şeyh Abu Hamid Kazerûni, Şerafeddin Ali Yezdi'nin, Ziya al-Din Muhammed'le "kardeşi Sa'in al-Din Ali ile değil" Tebriz'e, Bağdad'a, Mısır'a bir seyahat yaptığını belirtir.

⁴⁶ Bak. F. Babinger, Şeyh Bedreddin, Der İslam IX (1921) s. 23-25; J. Kissling. ZDM G 100/1 (1950) s. 149-156. P. Witteke Araştırmaları BSOS, 1952, s. 662, not 2. Şeyh Bedreddin'in ihtilalci girişimlerini hafife alıyor. Hasri'nin Ravza-i Athâr'ına göre, el yazması 1303: H. Q., s. 78-79, Seyyid Hüseyin Ahlatî, "takya-yı Ahlatî'de" toprağa verilmiştir.

